

Генезис криміналістичного вчення про механізм вчинення злочину

*Н. А. Сьоміна,
ад'юнкт кафедри
криміналістики Київського
національного університету
внутрішніх справ*

Для того, щоб ґрунтовно дослідити ту чи іншу проблематику, необхідно знати її генезис, оскільки без розуміння минулого не може бути розуміння майбутнього. Тому, перш ніж почати розгляд механізму вчинення злочину на сучасному етапі його аналізу, необхідно звернутися до історії.

Дослідження механізму вчинення злочину має важливе значення як для самої науки криміналістики, так і для працівників органів внутрішніх справ, з подальшим використанням результатів у слідчій, судовій, експертній та іншій практиці.

Метою цієї статті є історичний огляд криміналістичного вчення про механізм вчинення злочину.

Торкаючись комплексу сучасних проблем, пов'язаних зі спірними питаннями у визначенні та структурі механізму вчинення злочину, а також його значенням для науки криміналістики, ми повинні визнати, що ці проблеми виникли не сьогодні, а мають певну історію, дослідити яку можливо лише у контексті генезису відповідної науки.

Наразі неможливо однозначно визначити, хто першим дослідив механізм вчинення злочину, оскільки його дослідження не було справою одного чи навіть кількох вчених. Криміналістичні знання про механізм вчинення злочину накопичувалися протягом декількох століть. Очевидно, слід говорити про внесок конкретних осіб у створення та розробку окремих складових механізму вчинення злочину.

Так, ще у 1892 р. Ганс Гросс, за походженням австрієць, який проживав на території Австро-Угорщини і тривалий час працював судовим слідчим, а потім викладачем факультету права університету в м. Чернівцях, вперше згадав про спосіб вчинення злочину та приховування злочинів. Проводячи розслідування кримінальних справ і вивчаючи юридичну практику слідчих та суду, він намагався з'ясувати не лише причини невдач, але й причини успіху розслідування. Дослідженим питанням Ганс Гросс присвячував свої наукові статті та праці. Найвідомішою і найфундаментальнішою з них став виданий у 1892 р. «Порадник для судових слідчих, посадовців та поліції», в якому було систематизовано всі відомі на той час засоби і прийоми роботи з доказами, розроблено оригінальні рекомендації з виявлення, вилучення і дослідження слідів та речових доказів, а також описано найпоширеніші способи вчинення та приховування злочинів тощо [4, 31]. Пізніше, у 1908 р., у Санкт-Петербурзі було здійснено третє видання книги Ганса Гросса в чотирьох томах російською мовою, яке мало дещо змінену назву порівняно з попередніми: «Порадник для судових слідчих як система криміналістики». У цьому чотирьохтомнику було більш детально розписано способи вчинення злочину та його приховування. Враховуючи те, що на той час ще навіть не існувало криміналістики як окремої юридичної науки, праці цього дослідника можна вважати підґрунтям вивчення слідоутворюючих елементів механізму вчинення злочину.

Починаючи з кінця XIX ст. і до 1971 р. дослідження механізму вчинення злочину відбувалося в рамках вчення про предмет криміналістики і стосувалося у більшості випадків одного із структурних елементів механізму – способу вчинення злочину. Його досліджували 1921 р. – Г. Ю. Маннс, 1938 р. – Б. М. Шавер, 1942 р. – М. С. Строгович, 1946 р. – С. М. Потапов, 1950 р. – А. І. Вінберг, 1951 р. – П. І. Тарасов-Радіонов, 1952 р. – С. П. Митричев, 1962 р. – О. М. Васильєв, 1963 р. – А. А. Ейсман,

1965 р. – М. П. Шаламов та ін.

Отже, першим, хто зробив внесок в дослідження механізму вчинення злочину, тобто першим дослідив структурний елемент механізму злочину – спосіб його вчинення, був Ганс Гросс.

Серед інших вчених-криміналістів слід згадати також про О. М. Васильєва, який у 1971 році першим дав визначення механізму злочину. Він вважав, що під механізмом злочину треба розуміти процес вчинення злочину, у тому числі його спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням слідів – матеріальних і нематеріальних, які можуть бути використані для розкриття і розслідування злочину [8, 7-8].

Вчений також зазначав, що криміналістика – це наука про організацію планомірного розслідування злочинів, про ефективне виявлення, збирання та дослідження доказів, у сукупності з нормами кримінально-процесуального законодавства, та про попередження злочинів спеціальними засобами та методами, розробленими на основі природних, технічних та деяких інших спеціальних наук і на основі вивчення механізму злочину та формування доказів [8, 7–8].

Тобто з цього визначення випливає те, що О. М. Васильєв першим серед інших науковців наголосив на необхідності вивчення саме механізму злочину, а не способу його вчинення, як структурного елементу частини предмета криміналістики. Саме завдяки дослідженням та науково обґрунтованим пропозиціям О. М. Васильєва питання механізму злочину міцно закріпилося серед елементів предмета криміналістики радянського періоду.

Також треба зазначити, що вчений виділяв дві складові механізму вчинення злочину, а саме: сукупність діянь злочинця та комплекс слідів, які виникли в результаті цих діянь [8, 9].

На наш погляд, О. М. Васильєв цілком слушно зауважив, що сліди в результаті вчинення злочину можуть бути матеріальними та нематеріальними. Слід віддати належне його поглядам, які він висловлював майже чотири десятиліття тому і які залишаються актуальними і сьогодні, стосовно того, що слід розмежовувати спосіб вчинення злочину та механізм вчинення злочину, і саме останній вивчати як структурний елемент предмета криміналістики, а спосіб вчинення злочину – лише як структурну одиницю механізму злочину.

Також вагомий внесок у дослідження механізму вчинення злочину у 1976 р. зробив Ю. І. Краснобаєв, який в своєму дисертаційному дослідженні наголосив на важливості вивчення закономірностей функціонування у злочинній діяльності суб'єкта злочину. Така злочинна діяльність, на його думку, з одного боку, формує механізм вчинення злочину, а з іншого, обумовлює виникнення змін у зовнішньому середовищі. Він стверджував, що предметом криміналістики є «закономірності формування способу підготовки, вчинення і приховування злочину, виникнення слідів

злочинної діяльності, досудового дослідження доказів і закономірностей її розвитку як науки» [7, 17].

Тобто в предмет криміналістики, на думку дослідника, входять елементи, які наразі об'єднують в структурні елементи механізму вчинення злочину. При цьому він зупинився на важливості суб'єкта як складової одиниці механізму вчинення злочину, структуру якого формує, за словами вченого, злочинна діяльність. Але вчений більше акцентує увагу на способі вчинення злочину, а не на механізмі злочину.

Поряд з поглядами зазначених вище вчених, стосовно криміналістичного вчення про механізм вчинення злочину існували ще інші погляди. Їхні автори стверджували, що різні сторони механізму вчинення злочину в юридичній літературі слід досліджувати головним чином з позиції кримінального права та кримінології. До цих вчених слід віднести Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, В. К. Глистіна, П. С. Дагеля, М. Й. Коржанського, В. М. Кудрявцева, Г. М. Міньковського, М. І. Панова, А. А. Піонтковського та ін.

Натомість, такий вчений, як М. К. Камінський, який у 1980 р. виступив проти того, щоб в криміналістиці злочин чи його складові розглядати лише з точки зору кримінального права, вважав, що поряд з кримінально-правовими аспектами треба враховувати також і криміналістичні. Вчений стверджував, що злочин з криміналістичної точки зору виступає не тільки як юридичний факт, але і як предметна діяльність людини (фрагментами якої інколи є дії, сукупність дій) [6, 3]. Також треба зазначити, що М. К. Камінський поділяв погляди О. М. Васильєва стосовно механізму вчинення злочину.

Значний внесок в дослідження механізму вчинення злочину за радянських часів зробив відомий вчений Р. С. Белкін. Він значно детальніше, ніж його попередники, дослідив механізм вчинення злочину та його структурні елементи. Р. С. Белкін, на відміну від Ю. І. Краснобаєва та подібно до О. М. Васильєва, акцентував увагу не на способі вчинення злочину, а на його механізмі.

У 1986 р. Р. С. Белкін писав, що: «Криміналістика – наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження, оцінку і використання доказів, спеціальні засоби і методи розкриття, розслідування та попередження злочинів, які ґрунтуються на пізнанні цих закономірностей» [3, 54].

Тобто саме він першим стверджував, що механізм злочинної діяльності є головним в предметі криміналістики.

Крім цього, Р. С. Белкін цілком слушно зазначав стосовно наукових праць своїх попередників щодо механізму вчинення злочину: «якщо вже називати у визначенні злочинну діяльність предметом пізнання, то слід говорити не стільки про спосіб вчинення злочину, скільки про механізм

вчинення злочину, тобто про систему злочинної діяльності, в якій спосіб вчинення злочину – лише один із елементів механізму вчинення злочину» [2, 52].

Вчення про механізм вчинення злочину вчений розглядає в якості необхідної складової загальної теорії криміналістики і разом з тим – методологічної бази дослідження із розробки засобів, прийомів і методик виявлення, розкриття, розслідування і попередження злочинів [2, 59-64].

Більшість радянських криміналістів досліджували елементи механізму вчинення злочину, такі, як способи підготовки, вчинення і приховування злочину. Серед них можна назвати А. Г. Гельманова, В. П. Лаврова, Г. Г. Зуйкова, В. М. Карагодіна, В. А. Савельєва, І. М. Лузгіна та ін. Так, саме тоді вони зазначали, що механізм вчинення злочину не може бути тотожним способом його вчинення і приховування. На їх погляд, механізм вчинення злочину охоплює складну взаємоузгоджену систему психічних, фізичних та інших процесів, а також їх результатів.

Згодом, у процесі глибшого дослідження механізму вчинення злочину до його структурних елементів стали відносити інші особливості актів злочинної поведінки особи, які були здійснені в ході реалізації нею злочинного умислу. Крім того, в якості елементів механізму вчинення злочину стали розглядати також дії потерпілого та інших осіб, які є співучасниками вчинення злочину, а також осіб, які не причетні до вчинення злочину, але мають значення на досудовому слідстві як свідки.

Окремо хотілося б зупинитися на творчому доробку вчених-криміналістів, які зробили значний внесок в розвиток криміналістичного вчення про механізм вчинення злочину, зокрема, таких, як О. М. Кустов та О. Ф. Лубін.

У 1997 р. О. М. Кустов видав монографію «Теоретичні основи криміналістичного вчення про механізм злочину», в якій було детально розглянуто вчення про механізм злочину та його теоретичне та емпіричне значення. Було проаналізовано низку спірних питань, що стосувалися механізму злочину, зокрема, криміналістичну концепцію механізму злочину [9].

О. Ф. Лубін у своїх працях розглянув понятійно-категоріальну характеристику механізму злочинної діяльності, висвітлив деякі підходи до її визначення, характеристику її функцій та дав загальне визначення повноструктурної моделі механізму вчинення злочину. Крім цього, їм було попередньо досліджено моделі механізму злочинної діяльності та статистичне моделювання механізму вчинення злочину тощо. Вчений наголошував на тому, що механізм вчинення злочину є пріоритетною категорією для криміналістичного дослідження [10, 269].

Окремі аспекти механізму вчинення конкретних видів злочину розглядали такі вчені, як О. В. Самойлов, М. В. Чих, Н. М. Ахтирська та інші.

Так, О. В. Самойлов зазначав у своїх наукових дослідженнях, що криміналістика потребує існування категорії, яка, подібно до складу злочину в кримінальному праві, буде основною в діяльності осіб, здійснюючих розслідування злочинів і криміналістичну діяльність. Такою категорією, на думку автора, може слугувати поняття «механізм злочину». Крім цього, вчений також зауважив, що механізм злочину є основним, центральним, синтезуючим компонентом суспільно небезпечного діяння [12, 3].

М. В. Чих в своїй праці на основі криміналістичної категорії «механізм злочину» вперше здійснив комплексний аналіз загальнотеоретичних, науково-інформаційних та організаційно-методичних підвалин розслідування дорожньо-транспортних злочинів. Крім цього, їм було висвітлено загальнотеоретичні проблеми механізму вчинення злочину [13].

Н. М. Ахтирська в своїй статті «Класифікація елементів механізму вчинення злочинів, пов'язаних з пластиковими картками» розглядає поняття механізму злочину, яке пропонували деякі вчені, а також його елементи. На основі проведеного дослідження вона пропонує власне визначення механізму злочину та його структуру, а потім зроблені висновки застосовує при дослідженні механізму вчинення злочину, пов'язаного з пластиковими картками [1].

З моменту набуття незалежності Україною стан розвитку криміналістики зазнав відчутних змін. Наразі він характеризується формуванням її загальної теорії, розробленням та впровадженням сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій у практичну боротьбу зі злочинністю, удосконаленням прийомів криміналістичної тактики, запровадженням методик розслідування нових видів злочинів. Проте, на наш погляд, за дев'ятнадцять років незалежності української держави вітчизняні вчені не повною мірою дослідили механізм вчинення злочину. На жаль, на сьогодні можна виділити незначну кількість українських вчених, які висвітлювали деякі аспекти механізму вчинення злочину.

Так, М. В. Салтевський більш детальному вивченню механізму вчинення злочину присвятив главу в підручнику з криміналістики під назвою «Вчення про механізм учинення злочину», де розглянув аспекти, які безпосередньо стосуються механізму вчинення злочину. Вчений висвітлив своє бачення структури механізму вчинення злочину та його відображення, а також охарактеризував види взаємодії слідоутворюючих об'єктів механізму вчинення злочину [11, 40].

Поряд з цим представник харківської школи криміналістів Л.В. Дундич у своїй статті «Поняття та структура механізму злочину» розглянув погляди вчених-криміналістів стосовно поняття «механізм злочину», провів порівняльний аналіз механізму злочину із кримінологічним поняттям «механізм злочинної поведінки» й на

основі проведеного дослідження дав власне визначення механізму злочину.

Крім цього, вчений доречно зауважив, що суттєвий інтерес для дослідження розглядуваної проблематики становить визначення структури механізму злочину, оскільки уявлення вчених-криміналістів про неї різняться за кількістю елементів, які вони в ній виділяють. При цьому він наголошує, що структуризація механізму, як правило, відбувається без урахування та прив'язки до завдань подальшого дослідження типових моделей вчинення злочину певного виду [5, 126].

До вчених, які досліджували механізм вчинення злочину, належать також А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, М. П. Дубінін, О. Л. Дубовик, І. І. Карпець, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, В. А. Образцов, М. П. Яблоков та ін.

Дослідивши генезис механізму вчинення злочину, можна зробити висновок, що знання його змісту та структури дає можливість покласти це поняття в основу розробки багатьох криміналістичних методик попередження, розкриття та роз-

слідування окремих видів злочинів.

Отже, враховуючи все викладене вище, можна умовно поділити генезис вивчення механізму вчинення злочину та його структурних елементів на такі періоди:

- включення способу вчинення злочину в предмет криміналістики (1892 – 1940 рр.);
- перші згадки про механізм вчинення злочину та початок використання його в криміналістичному вченні (70-і роки ХХ ст.);
- виникнення науково обґрунтованого поняття «механізм злочину» (1971 р.);
- дослідження та формування різних поглядів стосовно поняття «механізм злочину» вченими-криміналістами радянського періоду (70-і – 80-і роки ХХ ст.);
- формування вчення про механізм вчинення злочину (80-і – 90-і роки ХХ ст.);
- сучасний стан криміналістичної категорії «механізм вчинення злочину» (з 1991 р. й дотепер).

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Ахтырская Н. Н.* Классификация элементов механизма совершения преступлений, связанных с пластиковыми карточками [Электронный ресурс] / Ахтырская Н. Н. // Режим доступа: <http://www.crime-research.org/>
2. *Белкин Р. С.* Криминалистика: Проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частная теория / Белкин Р. С. – М.: Юрид. лит.-ра, 1987. – 272 с.
3. *Белкин Р. С.* Общая теория советской криминалистики / Белкин Р. С. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1986. – 395 с.
4. *Гора І. В.* Криміналістика: Навч. посібн. / Гора І. В., Колосник В. А. – Ч. І Криміналістична техніка. – К.: Алерта, 2005. – 320 с.
5. *Дундич Л. В.* Поняття і структура механізму злочину // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 125-129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/nbu.gov.ua>
6. *Каминский М. К.* Взаимодействие, отражение, информация // Теория криминалистической идентификации, дифференциации и дидактические вопросы специальной подготовки сотрудников аппаратов БХСС / Каминский М. К. – Горький, 1980. – С. 3-8.
7. *Краснобаев Ю. И.* Понятие предмета советской криминалистики (история и современное состояние проблемы): автореф. дис. на соискание степени канд. юрид. наук. – М., 1976. – 24 с.
8. Криминалистика [учебник] / Под ред. А. Н. Васильева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 564 с.
9. *Кустов А. М.* Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления / Кустов А. М. – М., 1997. – 228 с.
10. *Лубин А. Ф.* Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: дис. ... док. юр. наук: 12.00.09 / Лубин А. Ф. – Нижний Новгород, 1997. – 337 с.
11. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі): [підруч.] / Салтевський М. В. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
12. *Самойлов А. В.* Установление механизма совершения кражи в процессе расследования: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / Самойлов А. В. – Курск, 2003. – 223 с.
13. *Чих Н. В.* Механизм дорожно-транспортного преступления и его установления на предварительном следствии: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / Чих Н. В. – Нижний Новгород, 1999. – 202 с.

УДК 343.985.7

Сьоміна Н. А. Генезис криміналістичного вчення про механізм вчинення злочину

У статті досліджується процес виникнення та розвитку криміналістичного вчення про механізм вчинення злочину.

Ключові слова: механізм вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, сліди злочинної діяльності.

Семина Н. А. Генезис криминалистического учения о механизме совершения преступления

В статье исследуется процесс возникновения и развития криминалистического учения о механизме совершения преступления.

Ключевые слова: механизм совершения преступления, способ совершения преступления, следы преступной деятельности

Natalya A. Syomina. The genesis of the criminal learning about the mechanism of crime commitment

In the article the process of forming and development of criminal learning about the mechanism of crime commitment is researched.

Key words: mechanism of crime commitment, way of crime commitment, traces of the criminal activity